

Felkai László

SZERVEZETI ÉS TARTALMI JELLEGŰ VÁLTOZÁSOK AZ EZERÉVES MAGYAR ISKOLÁBAN

Az iskolának mint a művelődés leghiszervezettebb intézményének szervezetét a benne folyó oktatás tartalmát koronként, országonként, helyenként eltérően szabták meg a hivatalos – esetleg állami – szervek, a szakmai testületek. A különbségek ellenére is alapvetően azonos vagy hasonló volt mindenütt, hogy mindkettőt befolyásolták bizonyos – esetleg politikai szempontoktól függő vagy azoktól független – eszmék.

Érvényes ez az évezredek magyar iskolázás minden korszakára, így a magyar állam megteremtésében, megszilárdításában döntő szerepet vállaló egyház eszméit terjesztő első intézményeire, a *kolostori*, a *plébániai*, a *káptalani iskolákra* is. Ezek sorát a mai Pannonhalma helyén fekvő Szent Márton hegyén a 896 körüli évek egyikében alapított *kolostori* iskola nyitotta meg. A bencéseknek ez az intézménye – más kolostorokkal együtt – a klerikus képzés első otthonává, a magyar írásbeliség egyik első műhelyévé vált. Az 1100 körül létező tíz püspökség, a nagyobb kolostorokban otthont alapító hét szerzetesrend és a káptalani székhelyek művelő tevékenysége nyomán így jelenik meg az országban egy – akkor ugyan még csak szűk – olvasó réteg.

A kolostorin kívül az alsó fokú intézményrendszerhez tartoztak a *plébániai* és a *káptalani* iskolák is. Utóbbiak a káptalani székhelyeken alakultak, élükön a lectorral és a mellette álló kanonokokkal. Az iskolák általában három egymásra épülő tagozatra oszlottak. Az alsó fokon tanultak – gyakran a segédtanítók (praeceptorok) vezetése alatt – a kisdíákok (pueri), a középsőn a tanulók (scholares), az akadémiai szintű felsőben pedig a nagydiákok (clerici), akiket általában 24-25 éves korukban pappá szenteltek fel. Mindhárom tagozatnak a legfontosabb tananyagát az ún. latin tárgyak képezték. Már a legalsóban is a legtöbb időt az egyházi élet, a tudomány, a jog és a közigazgatás nyelvének, a latinnak a nyelvtanára fordították, de beiktatták az elemi ismereteket, az éneket, a latin szerzők műveinek olvasását, a középső tagozaton a helyesírást, a középkori latin nyelv kiejtését, a harmadik tagozaton pedig a klerikus műveltségben elengedhetetlen filozófiai, teológiai, jogi művek ismertetését. Kiegészült az oktatás a diktámmal és a komputussal. Előző lényegében az írásművek készítésére tanított meg, több ehhez kapcsolódó melléktárggyal együtt, utóbbi – hasonlóképpen több gyakorlati jellegű téma mellett – a csillagászati ismereteket tartalmazta.

A XV. századtól a képzés feladatai közé tartozott az állami és egyházi hivatalok és más szervek számára a biztos írás- és beszédképességgel rendelkező hivatalnokok képzése is.²

A *plébániai* iskolákban ennél alacsonyabb szinten folyt az oktatás, amelynek tananyagát képezte az egyházi jellegű ismereteken kívül az alapvető latin szókincs, a liturgikus szövegek és énekek, a latin nyelvű szent könyvek szövegeinek magyarázata. Feldolgozások mutatnak rá, hogy ezek az iskolák vették leginkább figyelembe az alsópapság képzésének szempontjait. A kereszténység terjedésével már csak a számszerűségük folytán is jelentősnek mondható plébániakon létrejött iskolákat rendszerint a viszonylag alacsony sorból kikerülő falusi papok vezették.

Noha mindezek az iskolák idővel a világi értelmiség tennivalóira is felkészítettek, *világi nevelés* említésre méltó mértékben csak a XIV. század közepétől indult meg és kezdetben főleg a lovagi nevelésben jutott kifejezésre. Kiterjedt ez a fegyverforgatásra, a hadvezetésre, alkalmilag a – Piccolomini műveiben is hangot kapó – szellem és test arányos fejlesztésének kívánalma alapján a zenei nevelésre, a táncnak, továbbá az illemszabályoknak, a lovagi és hősi történeteknek az ismertetésére.

A humanizmus hatását jelzi, hogy a műveltség birtokosai és terjesztői közé ekkortól bekerültek a „literátusok” (a „diákok”), akik egyre nagyobb részt vállaltak az értelmiségi jellegű feladatok végzésében.

A XIV-XV. században a humanizmus terjedését követően mintegy tíz helyen, főként a püspöki székhelyeken található káptalani iskolákban a város magisztrátusa is részt vett az iskolák fenntartásában és vezetésében. A nem főpapi székhelyeken működő *városi-plébániai* iskolákban az egyházi vezetőket mind több helyen váltották fel városi polgárok, akik az igényesebb iparosokat és a város más tekintélyes polgáraivá váló lakóit anyanyelvükön tanították. Ezekben a nagyobb mezővárosokban működő iskolákban nevelkedtek és jutottak a szükséges világi ismeretekhez a kezdeti polgári kultúra képviselői. Az iskolákat vezető és rendszerint egyetemi (baccalaureatusi vagy magisteri) fokozattal is rendelkező rektorok, valamint a segédtanítók fizetést is kaptak.

A humanista szellem terjedésével alakultak a magasabb műveltséget teremtő és terjesztő, mai szóhasználatnál élve *középfokúnak* (gimnáziumoknak) nevezhető iskolák és az egyetemek. A katolikus iskolákban folyó középfokú oktatásnak ekkor – és sok évszázadon át, egészen a Ratio educationis kiadásáig – a klasszikus formája volt a háromosztályos *kisgimnázium*, mint az ötosztályos *nagygimnázium* alsó tagozata. Az oktatás tartalmát erősen befolyásolta a jezsuiták által 1599-ben készített – és általuk más országokban is érvénybe lépő – Ratio Studiorum.

A reformáció terjedésétől kezdve a középfokú intézeteiket a reformátusok *kollégium*nak, az evangélikusok *liceum*nak nevezik. A nagyobb iskoláik mellett a környékbeli kisebb településeken létesültek a *partikulák*, esetleg a partikuláris iskolák egész hálózata. A református kollégiumoknak az ún. kisgimnáziumi tagozata három-négy éves grammatikai osztályokból állt, ezekre épült az egy-két éves poétikai és az ugyancsak ilyen időtartamú retorikai osztállyal a nagygimnázium, végül a XVII. évszázadtól az ezekhez csatlakozó, a képzés legfelső szintjét alkotó akadémia két-három éves filozófiai, illetőleg teológiai osztályokkal.³

A magyarországi *egyetemek* sorát a Vilmos pécsi püspök szorgalmazására létrejött pécsi egyetem nyitotta meg. Alapító oklevelét 1367-ben V. Orbán pápa adta ki. Az intézmény jelentőségét növeli, hogy Európának ezen a felén csak az 1348-ban alapított prágai, az 1384 óta fennálló krakkói és az 1365. évi bécsi egyetem előzte meg. Léteztek ugyan egyetemek földrészünk többi területén már korábban is, így például az orvoskaráról híres bolognai és a párizsi Sorbonne, amelyekben később sok magyar diák szerzett oklevelet, de mindkettő lényegében távolabb feküdt országunktól. A következő magyar egyetem az ugyancsak rövid életű óbudai volt, amely 1395 óta létezett, és nevét utoljára egy 1414-ből fennmaradt irat említi. Az 1456-ban kelt alapító-levél tanúskodik a pozsonyi Academia Istropolitana-ról, amelynek irányítója Vitéz János, a csillagászati és matematikai tanszék vezetője, Johann Regiomontanus volt. Felsőfokú intézetként tartották nyilván a reformátusok az erdélyi (nagyenyedi, gyulafehérvári, kolozsvári) akadémiájukat, vagy például az 1621-ben

szabályzatot kapott sárospataki, továbbá debreceni akadémiájukat, az evangélikusok a gimnáziumi tagozatra épülő eperjesi líceumot, a katolikusok a királyi akadémiáikat.

A középkorban létrejött felsőfokú intézetek közül máig is működik – számos szervezeti és egyéb jellegű változtatásokkal – az 1635-ben Pázmány Péter érsek által Nagyszombaton alapított, eredetileg jezsuita intézet.

A reformáció és az ellenreformáció a tanügyben – többek között – azt a jelentős változást is hozta, hogy az iskolák már nemcsak szintek, hanem felekezetek szerint is különböztek egymástól a felekezeti iskolák létrejöttével.

A három részre szakadt ország nyugati felében a Habsburg-uralom a katolikus, az erdélyi fejedelemség viszont a protestáns iskoláknak kedvezett. Az iskolarendszerben a folytonosságot képviselték az egyházanként egyébként különböző hagyományok. Az iskolarendszer alsó fokán, a kisiskolákban az oktatás mindenütt az anyanyelven folyt és majdhogyan csupán a vallási ismeretekre korlátozódott. A középső fokon a gimnáziumi jellegű iskolákban a latin, a klasszikus szerzők művei, a matematika, az irodalom, a poétika és a retorika, a gregorián énekek, a XVIII. századtól a fizika; a felső szintű akadémiákon egyebek között a külföldi egyetemeken is oktatott tanok képezték az oktatás anyagát. Mindez megfelelt annak a célnak, hogy vallásos meggyőződésű, klasszikus műveltséggel is rendelkező világiakat neveljenek. Az egyes iskolatípusok szervezeti felépítése és még inkább az oktatás tartalma többször módosult, de ezáltal is tágultak a nemcsak politikai széttagoztatásban élő, hanem a reformáció és az ellenreformáció hatalmi harcaival is küzdő társadalom tagjainak művelődési lehetőségei.

A színvonal emelkedésében az is közrejátszott, hogy már számos tanító külföldi egyetemeken tanult, a katolikusok főleg Grazban, Itáliában, Prágában, a reformátusok Hollandiában (Utrecht, Leiden), az evangélikusok német nyelvterületen (Wittenberg, Jena, Halle), és hazatértük után a korabeli korszerű filozófia tanait terjesztették, mint például Apáczai Csere János. Arisztotelész tanai helyett a Descartes által hirdetett eszmék híveként, vagy a vendégtanárok közül Comenius a maga panszofikus elméletének gyakorlati megvalósításával.⁴

A XVIII. század második felében részben felső szinten folyt gazdasági és műszaki jellegű képzés. A korábbi bányászoképző iskola Selmecbányán 1763-ban akadémiává alakult, majd 1838-tól az erdészeti tanintézettel egyesülve *Bányászati és Erdészeti Akadémia* néven működött tovább (magyar tannyelven). Szempcen hároméves kamerális (számviteli és mérnöki) képzés indult, amelynek keretében folyt a geometria, a térképkészítés, a hidrosztatika, a matematika, a könyvvitel, a pénzügyigazgatás, a hivatali levelezés (német nyelven) és a helyesírás tanítása.

Az 1777-ben Nagyszombatról (tutajokon!) Budára, majd rövidesen Pestre átköltöző egyetemen négyről tizennégyre nőtt a bölcsészeti tanszékek száma. A műegyetem őse, az 1782-ben létrejött Institutum Geometricum a következő száz évben több mint ezer jól képzett mérnöknek adott diplomát.

A török kiűzését, az ország egyesítését követően megszilárdult a Habsburg-uralom, így a bécsi udvar hozzáláthatott a felvilágosult abszolutizmus jegyében fogant intézkedések megtételéhez. Már 1769-ben állami egyetemmé nyilvánította a nagyszombati intézetet, egyben eddigi fakultásait az orvosival bővítette. Az ekkor létrehozott Udvari Tanügyi Bizottságba bevonta a magyar oktatásügy kiváló ismerőjét, Ürményi Józsefet, akinek

tervezete alapján jelent meg 1777-ben a Ratio educationis néven ismert rendelet. Ennek alap gondolata az volt, hogy a korábbi egyházi széttagoltság helyett egységbe rendezze és állami felügyelet alá vonja a magyarországi iskolákat, amelyeknek felekezeti jellege nem változott, csupán szervezetenként egységesebbek, az állam által könnyebben irányíthatók lettek (annak ellenére, hogy állami jellegű iskola – mint ilyen – akkor még egy sem volt). A felvilágosodás szellemében fogant rendelet az iskolák fontos feladatának tartotta az oktatás és nevelés által a közjólét előmozdítását.

A Ratio iskolaszervezete a főként a falvakban és a mezővárosokban működő „nemzeti” iskolára épült. Ezeket követte a két tagozatos, összesen öt évfolyamból álló nagygyimnázium, amelynek alsó három osztálya képezte a kisgyimnáziumot, majd a két évfolyamos akadémia.

A tananyagba a hasznosság elvének érvényesítése végett végleg bekerült új tárgyként a történelem és a földrajz, az eddig csupán a bölcsészeti tagozaton szereplő fizika, továbbá a természettudományok közül az „állatok országa”, a „növények országa”, az „ásványok országa”, végül újdonságként az erkölcs- és állampolgári ismeretek, végül a német nyelv minden osztályban.⁵

Az 1806-ban kiadott II. Ratio külön jelölte meg a tantárgyakat az egy-, a két- és a háromtanítós iskolákban.

Mind a két Ratiót, mind az erdélyi iskolák számára kiadott Norma Regiát (1791) a protestánsok azzal utasították el, hogy iskoláik ügyeiről egyedül az azokat fenntartó egyházközségek, és nem az állam dönthet. Hasonló ellenkezést váltott ki, de most már a katolikusok részéről is II. Józsefnek – a halála után ugyan érvényét veszített – intézkedése a közös iskolákról.

Iskolaszervezeti szempontból egyedülálló kísérletként működött a századforduló éveiben a Gyakorlati Gazdasági és Ipariskola Szarvason, ahol Tessedik Sámuel a korszerű mezőgazdasági munkára képezte a fiatalokat – és a gazdákat is.⁶

A XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben az országgyűlés által kiküldött több bizottság foglalkozott a közoktatás előtt álló feladatok megvalósításának módjával, egyebek között a magyar nyelv jogainak elismertetésével.

***

A reformkorban a tökéletes termelés jeleinek feltűnésekor új iskolatípusok jelentek meg – különösen a szakképzés területén. Ekkor bontakoztak ki az iparral és a kereskedelemmel foglalkozók körében később majd kedvelt *polgári iskola* körvonalai.

Még 1828-ban nyílt meg Pesten a nemcsak Magyarországon, hanem egész Közép-Európában is első *óvoda*, ugyanebben az évben Egerben Pyrker János László érsek szorgalmazására az első magyar tannyelvű *tanítóképző intézet*, 1837-ben pedig Tolnában Wargha István vezetésével az első *óvónőképző intézet*.

Az 1844. évi II. törvény értelmében *a magyar lett a közép- és a felsőfokú iskolák tannyelve*.

1845-ben jelent meg a „Magyarország elemi tanodáinak szabályzata” című rendelkezés, amely kétéves alelemi és hároméves főelemi iskolát különböztetett meg.

A korabeli iskolázásról számszerűen tájékoztatnak Fényes Elek – igaz, sokszor csak becslésekre támaszkodó – adatai. Ezek szerint 1846-ban az országban 9773 népoktatási

intézet működött, ebből Pesten 24. A gimnáziumok száma 150 (ebből római katolikus 66), a tanulóké 30.000 (római katolikus 15.000).⁷

Az 1848-1849. évi forradalmat és szabadságharcot követően a bécsi kultuszminisztérium által közzétett rendelet, az Organisationsentwurf létrehozta a reáliskolát, nyolcosztályossá tette a gimnáziumot, amely érettségi vizsgával zárult. Ez utóbbinak letételét az egyetemi felvétel feltételéül szabta meg. Tantervi változtatásaival korszerűsödött az oktatás anyaga, hasonlóan a tanügyigazgatás, bevezette az oktatásban a szaktanári rendszert, szabályozta a tanárok jogállását, egyben a tanulók köteleseit.⁸

A községi oktatás minden ágának nagyobb horderejű, törvényes átalakítása a kegyezés után felálló önálló magyar kultuszminisztérium hatáskörébe került. A báró Eötvös József miniszter által elfogadott, a népiskolai oktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvény kötelezővé tette a 6-12 éves gyermekek iskolába járását, biztosította egyben a tanítás és a tanulás szabadságát, tannyelvként a község lakossága többségének a nyelvét jelölte meg.

A törvénnyel lefektetett modern polgári iskolarendszer alapját képezte 1. a hatéves elemi népiskola, 2. a ráépülő hároméves felsőbb népiskola, 3. a polgári iskola, 4. a tanító- és a tanítónőképző intézet. Megszabta a törvény az oktatás tartalmát, az iskolák tárgyi, illetőleg személyi feltételeit (az épületek berendezése, felszerelése, taneszközei, illetőleg a tanítók képzettsége, képzése és továbbképzése, szervezkedése, az egy tanítóra jutó tanulólétszám, a tanítók fizetésének minimuma, nyugdíja stb.).⁹

A népiskolai oktatás magában foglalta a hat évig tartó mindennapi és a három évre kiterjedő ismétlődő iskolai tanítást. A magasabb iskolákban tovább nem tanulók számára a népesebb községekben felállított a törvény a fiúknak három-, a lányoknak kétéves *felsőbb népiskolát*. Ennek tananyaga megalapozta a mezőgazdasági képzést is. (Az 501 ilyen típusú iskolából 1900-ra már csak tíz maradt fenn.)

Törvényes formát nyert a polgári iskola, fiúknak hat, lányoknak négy osztállyal. Az eredeti célja szerint befejezett műveltséget nyújtó, meghatározott munkakörök betöltésére és továbbtanulásra is jogosító iskola körül a következő évtizedekben heves viták bontakoztak ki, részben azért, mert a felső két osztály sok helyen elnéptelenedett.

A majd egy évszázadig érdemtelenül a népoktatási intézetek körébe sorolt tanítóképző intézet a törvény értelmében három-, majd 1881-től négyéves volt. Tananyagáról az évek során gyakran változó új tantervek intézkedtek.

A népiskolák számára 1869-ben jelent meg az első állami tanterv. A tanterv és a törvény szövegének betű szerinti egybevetéséből megállapítható, hogy a két dokumentum alap gondolatai egyeznek, a tanterv azonban osztályonként részletesen ismerteti a tantárgyak anyagát, pontosabban nevezi meg a tantárgyakat, alkalmilag összevonja őket – figyelembe véve az oktatás gyakorlatának szempontjait.

Hasonlóan értékelhető a polgári iskolai tanterv egybevetése a törvény szövegével. A kisebb eltérések itt is arra irányultak, hogy a szövegezés, a tantárgyak besorolása az egyes ún. tantárgyi csoportokba jobban feleljen meg a tanítás szempontjainak. Mindezzel erősebben domborodott ki a tantárgyak közti összefüggés.

A gimnázium és a reáliskola tanulmányi rendjét szabályozta a Trefort Ágoston hosszú ideig, 1872-től 1888-ig tartó minisztersége alatt hozott 1883. évi XXX. törvény, amely rendezte a

középiskolák szervezetét, igazgatását, felügyeletét, a tanári képezésnek és a tanítás rendjének számos más vonatkozását, köztük az érettségi vizsgákét is. A gimnázium továbbra is mindenfajta felsőfokú tanulmány elkezdésére jogosított, a reáliskola csak a műegyetemre, a tudományegyetemek természettudományi szakaira, továbbá a műszaki, tehát a bányászati, az erdészeti és gazdasági akadémiákra. Létrehozta a törvény a tankerületi főigazgatóságokat, előírta a tanároknak a képesítővizsga letételét.¹⁰

A gimnáziumok tananyagát még az 1879-ben a Kármán Mór nevéhez fűződő tanterv szabta meg, amelyet módosított a – Kármán szavaival – nemzeti közműveltség szempontjait jobban tekintetbe vevő 1899. évi dokumentum. Az itt használt kifejezés az egységes nemzet eszméjét, a lakosság egészének művelődését kívánta így is biztosítani a nemzetiségi, felekezeti vagy éppen az osztályhoz való hovatartozástól függetlenül, és mindezzel a polgári nemzetté válást szolgálni.¹¹

Az 1890. évi XXX. törvény eltörölte a görög nyelv kötelező tanítását és helyette az ún. görögpótló tárgyaknak a felvételét tette lehetővé.

A század utolsó évtizedében nyílt meg az Országos Nőképző Egyesület szervezésében az első *leánygimnázium*; majd Wlassics Gyula miniszter kezdeményezésére a leányok jogot nyertek nemcsak a középiskola, hanem egyes egyetemi karok látogatására is, végül pedig beiratkozásra bármely felsőfokú intézetbe.

A középiskolák száma az 1867. évi 164-ről (ebből 143 gimnázium, 21 reáliskola) 1914-ben 229-re emelkedett (195 gimnázium, 34 reáliskola). Az állam szerepének növekedését jelzi, hogy míg 1867-ben a gimnáziumok 90 (szám szerint 130 iskola), a reáliskolák 33 százalékát (szám szerint 7 iskola) a felekezetek tartották fenn, 1914-ben már csak 55, illetve 9 százalékát (103, illetve 3 iskolát). A tanárok száma 1867-től 1914-ig 1633-ról 4794-re emelkedett, a tanulóké 35.594-ről 74.457-re.¹²

A század utolsó harmadában az oktatásügy *több új iskolatípussal* gazdagodott. 1875-ben jött létre a hivatalosan középfokúnak elismert *felsőbb leányiskola*, ahová az elemi iskola (kezdetben hatodik, majd) negyedik osztályának elvégzése után lehetett beiratkozni. A polgári középrétegek körében kedvező fogadtatásban részesülő intézmény 1879-ben hat-, majd 1916-ban hétosztályossá vált.

Az ország iparosodásának következtében kiszélesedett a *szakképzés* hálózata, amelynek alsó szintjéről még az 1850-es években bécsi rendelkezések intézkedtek. Az 1872. évi VIII. törvényt követően 1877-ben jelent meg az *iparitanonc-iskolák* első szabályzata, amely három évben szabta meg a tanoncok iskolába járásának időtartamát, évente heti 11 órában. Az 1884. évi XVII. törvény kötelezte a községeket, hogy gondoskodjanak iparitanonc-iskolák szervezéséről és fenntartásáról, ahová a tanoncoknak három évig heti 7 órában kell járniuk. A kereskedelmi tanoncokról először 1893-ban jelent meg intézkedés. Középszintű kereskedelmi iskolák 1883-tól nyíltak. Középfokú képzés folyt a középiskola negyedik osztályának elvégzését követően felvételre jogosító *ipari középiskolákban*, továbbá az ugyancsak középfokúnak minősített, az ipar különböző ágazatai számára külön-külön alakult *felső ipariskolákban*.

A népoktatás intézményrendszeréhez illeszkedő *kisdedóvást* az 1891. évi XV. törvény szabályozta. A törvény meghozatala is közrejátszott abban, hogy az 1867. évi 97 kisdedóvó intézettel szemben 1915-ben több mint 200 óvodában mintegy 2500 kisdedről gondoskodhattak. Ugyanezen törvény foglalkozott először az óvónőképző intézetekkel. Ez

utóbbinak még ebben az évben megjelent tanterve – a magyar tanügyben ritkaságszámba menően – majd fél évszázadig, 1926-ig maradt érvényben.

***

A század utolsó évtizedétől kezdve erősödött az állam befolyása a közoktatásban. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy – különösen a nemzetiségek lakta területeken – *magyar tannyelvű állami iskolák nyíltak*. A magyar nyelv használatának terjesztését szolgálta már a Trefort Ágoston minisztersége alatt hozott 1879. évi XVIII. törvény is, amely kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását az ország minden népoktatási intézetében. A gróf Apponyi Albert minisztersége idején kidolgozott és majd az 1907. évi XXVII. törvényként megjelent jogszabály (a „lex Apponyi”) több formában, például az államsegély folyósítása feltételeinek megszabásával biztosítani kívánta az állami befolyás erősítését és ezzel a magyar nyelv terjesztését a nem magyar ajkú lakosság körében.

A nyugat-európai államok többségében az 1900-as évek óta – máig is – a *reformpedagógia* szellemében működő iskolák Magyarországon már csak alacsony számuk, tevékenységük rövid időtartama okán is érdemeiknél kevesebb megbecsülésben részesültek. A tanügy irányító szerveinek meg nem értésére, olykor nemtörődömiségére – vagy rosszindulatára – magyarázatot adhat egyrészt, hogy a herbarti pedagógia mélyen beleágyazódott a neveléstudomány elméletébe és a nevelés gyakorlatába, másrészt, hogy a következő, a két világháború közötti időszakban az iskolázás terén is uralkodóvá vált a konzervatív felfogás.

A herbarti normatív pedagógiával, az akkor működő „zárt” iskolákkal, a tanítás menetét a tanító szavainak befogadására irányuló gyakorlatával szemben álló reformpedagógia a természettudományos gondolkodásból merítette tanításait; a pragmatizmusnak, a gyermeklélektannak és más, nyugaton elterjedt irányzatoknak az elveit követve a gyermeket állította a nevelési gyakorlat központjába; hirdette, hogy a gyermek nem kis felnőtt, hanem autonóm, öntörvényű lény, akinek személyiségét, képességeit messzemenően figyelembe kell venni. A gyermekkel foglalkozó tudománynak sem azt kell tehát megállapítania, hogy milyen legyen a gyermek, hanem a veleszületett sajátosságokat kell szabadon kibontakoztatni és érdeklődésének irányában fejleszteni. Amiként azt Nagy László az angol New School mintájára létrehozott Új Iskola céljával kitűzte: fejlődéslélektani alapon álló rendszert kell kidolgoznia, a gyermektanulmányozás révén új iskolai légkört kell teremtenie, a pedagógusok és a gyermekek között olyan viszonyt kell kialakítania, amely közelebb hozza őket egymáshoz.

A századfordulót követő első években számos kezdeményezés ugyanolyan vagy hasonló elgondolásokkal igyekezett ezeknek a korszerű pedagógiai elveknek utat nyitni. Az ún. Bárczy-korszak nyújtott lehetőséget ahhoz, hogy az 1912-ben megnyílt Fővárosi Pedagógiai Szeminárium keretében nagy hírű külföldi pedagógusok, gondolkodók (például Claparede, Payot stb.) ismertessék a kísérleti pszichológia, a gyermeklélektan, egyáltalán a reformpedagógia alapvető gondolatait, a pszichológusok bemutassák kísérleteiket, vagy teret kapjanak – akár fordítások formájában Ő műveik, a pszichológiában alkalmazott módszereik ismertetésére. Ezek között olyan neveket találunk, mint Sigmund Freud, Alfred Adler, Karl és Charlotte Bühler, Wilhelm Stern, a Binet-Simon teszt alkalmazói stb. 1906-ban megalakult a Gyermektanulmányi Társaság, a század első évtizedeiben a gyermektanulmány híveként működött Nagy László, és mindezek folytatásaként Domonkos Lászlóné vezetésével 1914-ben megnyílt az Új Iskola, a Nemesné Müller Márta által igazgatott Családi Iskola, mint a reformpedagógia elveit a gyakorlatban megvalósító tanintézet. A két világháború közötti időszakban mindezek azonban még kevésbé tartoztak az akkor a hivatalos oktatáspolitikai által preferált intézmények, illetőleg személyek közé. A felsoroltak közül egyik-másik már

korábban megszűnt, az utolsó 1948-ban esett áldozatává az iskolák államosításának. Napjainkban az alternatív iskolák körébe tartozó Waldorf-intézet kötődik a reformpedagógia elméletét követő irányzatokhoz.¹³

***

A művelődésügyben új szint jelentett a dualizmus korában megindult *felnttktatás*. A műveltségben elmaradt, az iskolázásukat saját hibájukon kívül megszakított – vagy el sem kezdett – felnőttek képzését már korábban sürgette Táncsics Mihály, aki azután 1871-ben az országgyűlésen indítványozta az iskolából kimaradt felnőttek további képzését. A kiegyezéssel meggyorsult tőkés fejlődés amúgy is megkövetelte elsősorban az ipari munkások műveltségi színvonalának emelését, hiszen a korszerű ipari termelés nem nélkülözhetette ismereteiket, készségeiket az írás, olvasás, számolás, általában az elemi műveltség vonatkozásában.

Hivatalos részről báró Eötvös József kultuszminiszter karolta fel az eszmét, és a „szabadoktatás Magna Chartája”-ként emlegetett körrendeletében buzdította a tanítókat, hogy segítsék a jelentkezőket az elemi műveltség megszerzésében. Egyidejűleg az országgyűlésen Irányi Dániel is törvényjavaslatot nyújtott be a felnőttek oktatásának megindításáról.

Kezdeményezték a felnőttek oktatását magánosok és különböző társadalmi szervek is. A Budapesti Népoktatási Kör tanfolyamain például tízezrek vettek részt az oktatásban. A Szabad Lyceum, az Uránia Tudományos Egyesület és Színház ismeretterjesztő előadásokat, múzeum- és hangverseny-látogatásokat szervezett. A szakegyletek, majd megalakulása után a Szakszervezeti Tanács gondoskodott a munkások részben politikai tájékoztatásáról, részben ismereteik gazdagításáról a tudományok és a művészetek köréből.

A századfordulót követően a Nyugat-Európában működő szervek mintájára alakult meg Magyarországon a Népszerű Főiskolai Tanfolyam, az Erzsébet Népakadémia. A munkásmozgalom és a radikális polgári értelmiség együttműködésével indult Társadalomtudományok Szabad Iskolája több éves programot dolgozott ki a tudományos előadások tartására.

A felnőttek képzéséből az egyházi szervek is kivették részüket. Az 1892-ben megalakult Budapesti Országos Központi Katholikus Kör az ország mintegy ezer helyén részesítette a megjelenteket valláserkölcsi és állampolgári nevelésben.

Az 1907-ben Pécsen tartott ún. szabadtanítási kongresszuson a különböző politikai irányzatok képviselőinek színvonalas vitái is tanúsították a felnttktatás hasznosságát.¹⁴ A felnttktatás munkája is hozzájárult ahhoz, hogy az analfabéták százalékaránya 1889-től 1914-ig 64-ről 32-re csökkent.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom gróf Károlyi Mihály vezetésével a pedagógusok körében is népszerű volt. A Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének, az 1918 decemberében megalakult Magyarországi Tanítók Szakszervezetének, valamint a Gyermektanulmányi Társaságnak a közoktatásügy demokratikus átalakításáról, benne a felnttktatásról készített tervezete hozzájárul majd az 1919 márciusában kikiáltott Tanácsköztársaság radikális szocialista szellemű kulturális programjának kialakításához.

A Tanácsköztársaság újjászervezte az egész tanügyet, amelynek vezetése a minisztérium helyett a Közoktatási Népbiztosság kezébe került. A tanintézetek a következők voltak: 1. az óvoda (hivatalos nevén: a játékiskola), 2. a nyolc osztályra tervezett népiskola, 3. a

négyosztályos ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakiskola, 4. az ötosztályos középiskola, 5. a felső szintű képzést nyújtó munkásegyletem.

Noha a Tanácsköztársaság különösen az óvodai nevelés, a gyermekvédelem, a szociálpolitika, a felnőttoktatás területén több hasznos rendelkezést hozott, az új rendszer fennállásának 133 napja alatt azok megvalósításával gyakorlatilag nem lehetett számolni, tekintettel a nehéz katonai és külpolitikai helyzetben előállott súlyos gazdasági viszonyokra, és nem utolsósorban arra, hogy az első látásra megnyerő, egységében átgondolt, elméletileg tetszetős, de a túlzottan radikális elgondolások az évszázados magyar hagyományokkal szöges ellentétben voltak. Az 1919 őszi elbukott rendszer kénytelen volt átadni helyét a mintegy negyedszázadig hatalomra kerülő erőknek.¹⁵

***

A két világháború közötti ország iskolázására – különösen az első évtizedben – rányomta bélyegét az ország területe kétharmadának és a lakosság több mint a felének elvesztését hozó trianoni békeszerződés.

A *népoktatás* súlyos helyzetét jelzi egymagában is az a tény, hogy az utolsó békeév, az 1913-1914. tanév 16.928 iskolájából 1920-ra csak 5906 maradt meg. A korszak miniszterei, élükön gróf Klebelsberg Kunóval, aki közülük a legtehetségesebb volt és a leghosszabb ideig (1922-1931) viselte ezt a tisztséget, új koncepcióval igyekezett úrrá lenni a nehézségeken. Ideológiájának alap gondolata volt a neonacionalizmus néven meghirdetett, a kereszténynemzeti érzést erősítő gondolat terjesztése a kulturális életben, elsősorban az iskolázásban. Az általa megfogalmazott kultúrfőlény programja szerint a magyarságnak a Duna-medencében vezető szerepet kell betöltenie, beleértve ebbe az elcsatolt területeken élő szomszéd népek elleni kulturális harcot. A belpolitikában a klebelsbergi állásfoglalás az internacionalizmust tekintette a fő ellenségnek.

Az iskolaszervezetben a népoktatás fejlesztésére fordította Klebelsberg a legfőbb gondot. Programja értelmében három év alatt ötezer tanterem és tanítólakás épült. A népiskolák száma Klebelsberg idejében majdnem ezerrel gyarapodott, bár ezeknek csak kisebb része volt osztott, a többi részben vagy teljesen osztatlan.

Új alapra fektette az 1924. évi XI. törvény a *középiskolai oktatást*, amennyiben azt a tanterv átalakításával és például az idegen nyelvek tanításának erősítésével gyakorlatiasabbá tette; a reálgimnázium létesítésével *háromféle középiskolát* vezetett be. Ezek mindegyike jogosított felsőfokú tanulmányokra, a tananyagukban mutatkozó eltérések ellenére mindhárom típusú iskola lényegében az „úri” Magyarország iskolájaként a vezető rétegek kiváltságait erősítette nevelési koncepciójával. Az 1930 körüli felmérések alapján a háromféle iskola közül a reálgimnázium lett a legnépszerűbb: számuk 69 volt, szemben a 28 gimnáziummal és a 23 reáliskolával.

Az 1926. évi XXIV. törvény a leánygimnázium mellett létrehozta a modern nyelveket és irodalmukat nagyobb óraszámokban oktató *leányliceumot* és a gyakorlati jellegű, egyébként a legkevésbé népszerűvé vált *leánykollégiumot*.

Eredményesebbé tette a középiskolák munkáját az 1929. évi XXVII. törvénnyel újjászervezett *tanárképzés*, főként a képesítés feltételeinek szigorításával, de egyszersmind a gyakorlóiskolák számának szaporításával is.

Közben pontot tett a sok évtizede folyó eredménytelen vitákra a *polgári iskoláról* szóló 1927. évi XVII. törvény, amely az amúgy is népszerű iskolatípust középfokúnak minősítette. A polgári iskolai tanárképzést előnyösen érintette az addigi budai Paedagogium és az Erzsébet Nőiskola egyesítéséből 1928-ban Szegeden felállított Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola.

1932-től 1942-ig a kultusztárca élén álló Hóman Bálint művelődéspolitikájának alap gondolata a nemzeti egységet elősegítő elvnek az érvényre juttatása volt. Lényegében ezt szolgálta az 1934. évi XI. törvény értelmében ismét új középiskolai tanulmányi rend bevezetése. Ennek lényege, hogy a különböző típusok helyett az *egységes középiskolában* nagyobb óraszámot kaptak a nemzeti műveltség megvalósítását és a nemzet életében vezető szerepre hivatott értelmiségiek képzését szolgáló tantárgyak, így elsősorban a magyar irodalom és a történelem.

Az 1940. évi XX. törvény mondta ki a *nyolcosztályos népiskola* létesítését és elvégzésének kötelezővé tételét, de a törvény szavainak a háborús években nem sikerült érvényt szerezni.

A *szakképzés* alsó szintjén folyó tanoncoktatást több jogszabály rendezte újjá, de az 1938. évi XIII. törvénnyel szerveztek középszintű ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági iskolákat is. Felsőfokú tanulmányok megkezdésére adott jogot a középiskola alsó négy osztályára vagy a polgári iskolára épülő és érettségi vizsgával záruló középszintű, négyosztályos *felső kereskedelmi iskola*.

Az *egyetemek* színhelyében változások történtek: az 1920-as évek elején a pozsonyi egyetem Pécsre, a kolozsvári Szegedre költözött. A budapesti és a debreceni egyetem a hagyományos karokkal működött tovább. A műszaki képzés fellegvárában, az új néven működő Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen a mérnöki, a gépész- és a vegyészmérnöki, az építészmérnöki kar kiegészült a mezőgazdasági, az állatorvosi, a közgazdasági és kereskedelmi, a közigazgatási osztállyal, a Sopronba költözött bányá- és kohómérnöki valamint az erdőmérnöki osztállyal. Felső szintű képzés folyt a hittudományi főiskolákon, a jogakadémiákon, a tanárképző főiskolán, a gazdasági akadémiákon, a kereskedelmi főiskolákon, a képző- és a zeneművészeti főiskolán, a honvédtisztképző főiskolán és az 1925-ben létesített Testnevelési Főiskolán.

A lakosság számának a háborút követő nagyarányú csökkenése ellenére a felsőoktatásban tanulók száma egyre nőtt, a világháború idején mintegy nyolcezer fő volt, ez a szám az 1920-as évekre kb. kétszeresére emelkedett, az időszak végén pedig megközelítette a húszezret.

Az előző korszakhoz hasonlóan a hazai egyetemeken ekkor is számos nagy tudású egyetemi professzor oktatott, akik közül – hogy csak a pedagógiai tanszékeken működőket említsük – nem egy emelkedett ki tudományos munkásságával is, mint például a budapesti egyetemen a neveléstörténész Fináczy Ernő, Szegeden Felméri Lajos, Schneller István, Imre Sándor, Debrecenben Karácsony Sándor, Pécssett Weszely Ödön és mások.

Amiként a felsőoktatási intézetekből, elsősorban az egyetemekről számos, később idehaza, de külföldön is megbecsült, kimagasló eredményt elért szakember került ki, úgy a hazai szellemi élet nem egy kiválósága volt tagja az 1895 óta működő báró Eötvös József Kollégiumnak. Ennek mintájára 1931-ben Szegeden is létesült – Eötvös Loránd nevét viselő – kollégium, főként az egyetem matematika és természettudományi szakos hallgatói számára.

A két világháború között, már Klebelsberg miniszterségétől kezdve jelentős lépések történtek a *felnőttoktatás* terén. E tevékenység megnevezését az iskolán kívüli népművelés kifejezéssel

– az Országos Szabadoktatási Tanácsot ezután Országos Közművelődési Tanács névvel – váltották fel, talán azért, hogy ezzel a szóhasználattal is jelezzék ideológiai szembenállásukat az előző évtizedek ilyen irányú tevékenységével. Tény, hogy az eddigi liberális, demokratikus irányzattal szemben – éppúgy, mint a kultúrpolitika egészében – konzervatív szellem hatotta át a felnőttoktatást, amelynek szervezésében, tartalmában megnőtt az állam szerepe, nagyobb teret hódítottak – az iskolai neveléshez hasonlóan – a nacionalista eszmék. Klebelsberg már 1923-ban kijelentette, hogy a falusi nép nevelésére kell a legnagyobb figyelmet fordítani, szemben a „bűnös város”-sal, a munkásmozgalom erősségét, központját jelentő Budapesttel. A tanfolyamokon is hirdetett eszmék terjesztésére kapott 1928-ban önálló sajtóorgánumot a felnőttoktatás ügye Iskolán Kívüli Népművelés címen. Tíz év múlva hozták létre a Magyar Népművelők Társaságát, amelynek folyóirata, a Magyar Lélek számos, a népművelés elméletéről és gyakorlatáról tájékoztató – sokszor színvonalas – cikket, tanulmányt tett közzé.

A *népművelés* gyakorlatának szervezeti alapformái továbbra is a tanfolyamok maradtak. Közülük nagy számban szerveződtek az analfabétizmus csökkentését szolgálók, annak ellenére, hogy az írástudatlanok aránya a világháború előttinél már jóval kisebb méreteket öltött (és az 1920. évi 15,2 százalékról 1930-ban 9, 1940-ben 7,4 százalékra csökkent), de ehhez nem mellékesen járult hozzá, hogy az elcsatolt területeken élt a legtöbb analfabéta.

Az előzőeknél magasabb színvonalú tanfolyamok az elemi műveltséget kívánták pótolni, az 1930-as évektől pedig azok, amelyek a kedély- és jellemképzést, a nőnevelést valamint a háziipar terjesztését szolgálták.

Az állandó zaklatásnak, rendőri megfigyelésnek kitett *munkásmozgalom* a nehéz helyzete ellenére sem mondott le tagjainak műveléséről, hanem tanfolyamokat szervezett, főleg az ipari központokban, elsősorban a főváros munkáslakta kerületeiben. Az 1933-1934. oktatási évben például több mint ezer előadást tartottak a mozgalom tagjai számára, tematikailag főként a gazdaság, a politika, a természettudományok, a technika, az egészségügy, a sport köréből. A művészeti (esztétikai) nevelést szolgálták a múzeumlátogatások, a szavalóköri, a színjátszó és néptáncsoportok, a különböző alkalmakkor tartott művészeti tárgyú előadások.

A *paraszttság* művelését alapjában a gazdakörök és az olvasóköri körök végezték. Ez utóbbiak az 1930-as években már minden második faluban megtalálhatók voltak. A tehetősebb parasztok a Faluszövetségben tevékenykedtek, amelynek a Falu címen indított orgánuma gyakran adott hangot a parasztrómantika eszméinek, olykor nacionalista kicsengésű kitételeknek.

Az *egyházi szervek* közül 1921-től működött a Keresztény (1936-tól: Katolikus) Ifjúsági Egyesület, az Actio Katholica, a protestáns részről a Keresztény Ifjúsági Egyesület. A leventék nagy számban, évenként mintegy tízezren vettek részt – a honvédelmi kiképzésen kívül – a politikai, erkölcsi, vallási jellegű neveléssel is foglalkozó félkatonai szervezetben. Az 1930-as évek második felében fasiszta szervezetek is terjesztették eszméiket inkább a fiatalabb évjáratokba tartozó felnőttek között.

Grundtvignak, a dán evangélikus lelkésznek, a felnőttképzés és ezen belül főként a népfőiskolai gondolat apostolának már az 1830-as években meghirdetett eszméi valósultak meg Magyarországon is, ahol a *népfőiskolák* első fellendülése éppen a két világháború közti időszakra esett (a második az 1945-1948. közti évekre). A korszakban mintegy 10.000 fiatal, háromnegyed részük 18-24 éves parasztyerek volt hallgatója a népfőiskoláknak, amelyeket részben civil szervezetek, részben a katolikus és a protestáns egyházak szerveztek, utóbbiak például Sárospatakon, Pápán, Kecskeméten, Nyíregyházán.¹⁶

***

A második világháború befejezésétől eltelt mintegy fél évszázad iskola-ügye – a politikai rendszer változásait követve – alapján három szakaszra osztható. Az 1945-től 1948-ig tartó ún. koalíciós időszak első, egyben leglényegesebb szervezeti reformja a *nyolcosztályos általános iskola* létrehozása volt.

Ezekre az évekre esett a *felnőttoktatás újabb fellendülése*. Abból kiindulva, hogy az ország demokratikus átalakulása lehetőséget teremtett az állampolgárok részvételére a kulturális – és a politikai – élet minden megnyilvánulásában, neves kultúrpolitikusok, tudósok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a felnőttoktatás újjáalakítása is a nép joga, így teret kell adni a „szabadművelődésnek”, a legkülönbözőbb szervezetekben, intézményekben folyó szabad tanításnak, nem lemondva ugyanakkor az állam pénzügyi támogatásáról.

Ilyen megfontolásból jött létre már 1945-ben a Szabadoktatási Tanács a felnőttoktatás új rendjének kidolgozására, amelynek élén Karácsony Sándor debreceni egyetemi tanár, a korabeli pedagógiai közélet jelentős alakja, egyben a felnőttoktatás elméletének kimagasló művelője állt.

A gyakorlati teendők végzésére alapították az alsó, a középső és a felső szintű *szabadiskolákat*. 1947-ben már 200 szabadiskola működött, amelyeknek tanfolyamait, rendezvényeit több ezren látogatták. Az alsó fokon leginkább a falusi lakosság erre rászoruló rétegeinek képzése folyt. A középfokú intézmények „szabadliceum” néven, a legfelsők pedig „szabadegyetem”-ekként működtek.

Ezeket az alapformákat egészítette ki a *felnőttképzés széles körű hálózata*, amelynek keretében mind szervezeti, mind tartalmi vonatkozásban sok emlékeztetett az első világháború előtti képzésből ismertekre. A tanfolyamokról kikerülő fiatalok közül sokan a vidéki kulturális életben helyezkedtek el, gyakran vezető pozíciókban. A politikai életben különösen a Nemzeti Parasztpárthoz csatlakoztak szép számban a népfőiskolákról vagy a hasonló szellemiséget képviselő népi kollégiumokból kikerültek.

Visszatérve az oktatásügy alakulására, az 1948-tól 1989-ig tartó mintegy negyven évben alapvető változást jelentett, hogy a hatalmat egyedül gyakorolta az 1956-ig Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven működő párt a politikai és a gazdasági élettel együtt a tanügy minden fontos kérdésében, az utóbbiban a közoktatási minisztérium, illetve a helyi tanácsok közreműködésével. Az iskolákhoz kikerülő utasítások, intézkedések rendszerint hivatkoztak is a tárgyra vonatkozó párthatározatra.

Az időszakban napvilágot látott rendelkezések alapvető szervezeti és tartalmi jellegű változtatások egész sorát hozták létre, bevezetőként az 1948. évi XXXIII. törvény alapján az iskolák államosítását. Az 1950-1951. tanévtől életbe lépő új tantervek már a marxizmus-leninizmus szellemiségét követték. Kellemetlenül érintette a pedagógusokat, hogy az addigi gyakorlattól eltérően ezután nem taníthattak az általuk választott és alkalmasnak tartott tankönyvekből, hanem csak az államilag osztályonként és tantárgyanként előírtakból. Az iskolákban az első idegen nyelv mindenütt csak az orosz lehetett. A vallásoktatás kezdetben fakultatívvá vált, majd a középiskolákban teljesen megszűnt, az általános iskolákban a minimumra csökkent. A minden állampolgár magánügyeként kezelt vallás – mint a nevelés egyik ága – kiszorult az iskolák életéből.

A középiskolák jellege kezdetben csak abban különbözött, hogy volt humán és reál tagozat. Az évek során azonban a leggyakrabban a szakmai képzés fontosságára hivatkozva

szakáganként különültek el, rendszerint együtt az iskolatípus nevének megváltoztatásával. Az általános gimnáziumon kívül voltak tehát közgazdasági, pedagógiai, vegyipari stb. középiskolák, majd az 1960-as években ugyanilyen előnévvel technikumok (amelyekből majd 1969-től főiskolák váltak). A többféle középiskola közötti különbség – főként az alapozó tárgyak eltérő színvonala miatt – sokszor előnytelenül befolyásolta a tanulók felvételét a felsőfokú intézetekbe.

Hasonló szakosodás következett be a felsőoktatásban is, ahol szakegyetemek nyíltak az agrár-, a vegyipar, a nehézipar, a faipar stb. területén dolgozók magasabb szintű képzése céljából. 1948-ban a bölcsészkartól önállósult a természettudományi kar (TTK). Az 1948-tól négyéves pedagógiai gimnázium az 1958. évi XXVI. törvénnyel felsőfokú tanítóképző intézet (majd 1974-től tanítóképző főiskola) lett. 1980-ban egyetemi rangot nyertek a művészeti főiskolák (majd nem sokkal később – az egyetemek összevonásakor – több más felsőfokú intézet is).

Az oktatási intézetek szervezeti változásai, ezzel nevük, rangjuk módosulása csak egyik jellemzője volt a negyven évig tartó időszaknak. Az oktatás, a képzés tartalmának alakulását ennél jóval inkább befolyásolta a szocialista ideológiának a marxista-leninista eszméktől átfűtött irányultsága.

1956-ban a Petőfi körben, majd október első napjaiban a Balatonfüreden üléselő tanácskozáson hiába ítélte el számos szakember az oktatásnak az eltelt néhány évben meghonosodott rendjét, a rövidesen kitört és november elején elfojtott forradalom után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) névre átkeresztelt és újjászervezett párt irányítása érvényesült ismét az oktatásban és nevelésben. Amiként 1956-ig a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ), 1956 után annak utóda, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) segítette a párthatározatok végrehajtását az iskolákban.

Az 1960-as években a középiskolákban bevezetett ötnapos munkahét, amelyet követett egy napi részvétel – az ún. politechnikai képzés jelszavával – a termelőmunkában (5+1) eredetileg jó szándékú kezdeményezésként indult, de a gyakorlatban nemsokára ismertté váltak gyengeségei, így ismét új megoldásokhoz kellett fordulni. Beiktattak például új tantárgyakat. A Világnézetünk alapjai című tárgy tanítása azonban nem mindig könnyű, olykor vallásellenes, sőt ateista nézeteket sugalló feladat elé állította a tanárokat. Nem sokat értek el azonban a Technika tárgy bevezetésével sem. Követte ezt a tanítás korszerűsítésének helyes követelményét célul kitűző intézkedés a televízió felhasználásáról az oktatásban, majd rövidesen az idegen nyelveknek, a matematikának, másutt más tárgyaknak magasabb óraszámú való tanítása a tagozatos osztályokban. Ugyanebben az évtizedben került sor a tananyag csökkentésére a túlterhelés megszüntetésének célzatával, majd korszerű elméleti és gyakorlati újítások alkalmazására a tantervek összeállításában. Módszertani újításnak számítható a tantervekben javasolt munkáltató eljárások alkalmazásának előírása, majd 1980-tól az ún. távlati tantervek kidolgozása, valamint az oktatás korszerűsítése végett az iskolák ellátása számítógépekkel.

Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény is helyesen kívánt nagyobb önállóságot biztosítani az iskoláknak és járult hozzá ahhoz, hogy a nyugat-európai tapasztalatokat is felhasználhassák a tantervi útmutatások, a különböző felmérések alapján készült és országos vitákra is bocsátott dokumentumok.

Mindezekben számos jó gondolat valósult meg, ami valóban a tanítás színvonalának emelését hozta magával, szinte előrevetítve az iskolák életében nem sokára bekövetkező változásokat.

Az előzőekből is kitűnik, hogy az 1970-es évek végétől, de még inkább az 1980-as évek második felétől mutatkoztak annak jelei, hogy a gyakorló pedagógusok világosabban látó tagjai keresték a megoldást, a magyar oktatásügy vezetői közül egyre többen tettek olyan nyilatkozatokat, hoztak olyan döntéseket, amelyeket már a rendszerváltás előjelének lehetett tekinteni.

Az 1989-1990. évi rendszerváltozásnak – mint a korszak harmadik szakaszának – eseményei következtében az MSZMP feloszlásával együtt megszűnt az oktatás pártirányítása, a tankönyv-monopólium, megkezdődött a nemzeti alaptanterv (NAT) kidolgozása, az 1990. évi IV. törvény elfogadásával pedig lehetővé vált szabadon új iskolák állítása. Éltek is ezzel a joggal az alternatív iskolák létrehozói.

***

A tanulmányunkban vázolt gondolatokat érdemes lenne mélyebben elemezni, megfontolni, de talán az eddig kifejtettekkel is sikerült igazolni, hogy az ezeréves magyar iskola talán éppen a folytonos változásai révén birkózott meg a különböző korokban más és más tényezők következtében előálló nehézségekkel, és önmagában is permanens sorsfordulatot eredményezett. A részletek feltárásából következtetni lehet arra is, hogy a hagyományok viszonya a megújuláshoz a történelem folyamán majd mindig kielégítő volt, így az egyes korszakokról szóló ugyancsak rövid összefoglalásokból is kitűnik, hogy honnan és hová fejlődött a magyar iskolázás.

Ennek felismerése reménységgel tölthet el bennünket, hogy ifjúságunk olyan szervezeti formák között működő, olyan műveltségi anyagot közvetítő iskolákban tanulhat, ahonnan tanulmányainak befejeztével kikerülve saját elgondolásait, kitűzött életcélját megvalósító tevékenységet folytathat és hozzájárulhat egyben a nép további kulturális felemelkedésének előmozdításához.

Azoknak pedig, akik nyomunkba lépnek és az általunk hosszú évtizedekig művelt tudományág terén munkálkodnak, kívánok sok erőt és kitartást, megérdemelt sikereket, eredményeik szakmai elismerését!

JEGYZETEK

1. A „Hagyomány és megújulás” címmel 2000. november 23-24-én tartott felolvasóülésen elhangzott előadás szerkesztett változata. A felolvasóülés eredetileg tervezett címe: Az ezeréves magyar iskola sorsfordulói. Vö. a tanulmány végén, az utolsó bekezdésekben foglaltakkal.
2. Bővebben lásd *Békefi Remig*: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1906.; ugyanő: A káptalani iskolák története 1540-ig. Bp., 1910. Az újabb feldolgozások közül *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.
3. A magyarországi iskolatípusokról alaplúnak számít *Mészáros István*: Magyarországi iskolatípusok 996-1990. című munkája. OPKM, Bp., 1991. A magyar neveléstörténet forrásai 21.
4. A korszak tanügyéről bővebben lásd *Fraknói Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp., 1873.; *Révész Imre*: Magyar református egyháztörténet. Bp., 1938.;

- Bán Imre*: Apáczai Csere János. Bp., 1958.; Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta *Orosz Lajos*. Bp., 1976.
5. Bővebben lásd *Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon a 18. században. Bp., 1881.; *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I-II. kötet. Bp., 1889-1902.; *Ravasz János*: Az 1777-i Ratio Educationis. In: Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1958. 423-456. o.
  6. Bővebben lásd *Tóth Lajos*: Tessedik Sámuel, 1742-1820. Szarvas, 1976.
  7. *Fényes Elek*: Magyarország statistikája. Pesten, 1846. 98-100. o., és ugyanó: Magyarország leírása. Pesten, 1847. 174-175. o.
  8. Bővebben lásd *Zibolen Endre*: Az Entwurf. Magyar Pedagógia, 1984. 2. sz. 149-159. o.; ugyanó: Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. Magyar Pedagógia. 1984. 4. sz. 423-441. o.
  9. *Felkai László*: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.; *Kelemen Elemér*: Népoktatás Magyarországon a dualizmus korában című előadása a 2000. november 23-24-én a Hagyomány és megújulás címmel rendezett felolvasóülésen. (Lásd a [jelen](#) kiadványban.)
  10. *Mann Miklós*: Trefort Ágoston élete és munkássága. Bp., 1978.; *Felkai László*: Első középiskolai alaptörvényünk – az 1883: XXX. tc. Pedagógiai Szemle, XXXIII. évf. 1983. 9. sz. 816-826. o.; ugyanó: Trefort Ágoston miniszteri éve. Pedagógiai Szemle, XXXVIII. évf. 1988. 7-8. sz. 674-696. o.
  11. Az új tantervről és az Entwurfnak az arra gyakorolt hatásáról lásd *Ballér Endre*: Az 1899-es középiskolai tantervek. In: Neveléstörténeti konferenciák 1999. – Neveléstörténeti füzetek 18. sz. Sorozatszerk.: *Kelemen Elemér*, szerkesztő: *Balogh László*. OPKM, Bp., 2000. 65-72. o.
  12. Az adatok lelőhelye: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1914. Új folyam XXII. kötet. Bp., 1914. 271. o.; – A többi helyen uo. az év szerint megfelelő évfolyamában.
  13. A reformpedagógiáról szóló gazdag irodalomból többek között lásd *Kenyeres Elemér*: Az új iskola és pedagógiája. Bp., 1928.; *Dolch Erzsébet*: Az „Új nevelés” elmélete és gyakorlati megvalósulása. Szeged, 1938.; *Vág Ottó*: Reformelméletek és -mozgalmak a pedagógiában. Bp., 1985.; *Buzás László*: A reformpedagógia hatása a hazai nevelésre és oktatásra. Bp., 1989.; *Németh András*: A reformpedagógia múltja és jelene. Bp., 1996. *Mészáros István – Pukánszky Béla – Németh András*: Bevezetés a pedagógiába és az iskolázás történetébe. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 203-245. o.
  14. Bővebben lásd *Felkai László*: A szabadoktatás pécsi kongresszusa és az iskolán kívüli oktatás korabeli történetének áttekintése. Pedagógiai Szemle, IV. évf. 1954. 4-5. sz. 336-387. o.
  15. Az időszakról bővebben lásd *Köte Sándor*: A magyar nevelésügy a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. Bp., 1963. A magyar nevelésügy 1867-től 1919-ig tartó időszakáról lásd még: *Felkai László*: A nevelésügy a dualizmus korában, illetve: Nevelésügyi törekvések a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. In: A magyar nevelés története, II. kötet. Főszerkesztő: *Horváth Márton*. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Bp., 1993. 71-191., 193-217. o.
  16. A korszak felnőttoktatásáról bővebben lásd *Bibó István*: Az iskolán kívüli népművelés története és fejlődése. Néptanítók Lapja, 1923. jún. 23. 7-10. o.; *Klebelsberg Kunó*: Neonacionalizmus. Bp., 1928.; *Nevelős Gyula*: A katolikus népművelés. Magyar Lélek, V. évf. 10. sz. 1943. októberi szám, 434-438. o.; *Balogh István*: Klebelsberg és a magyar

neonacionalizmus. Valóság, 1959. 3. sz. 22-30. o.; *Sas Judit*: A magyar népművelés története 1920-1948. Bp., 1963.; *Kun János*: Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között. Népművelési Értesítő, 1963. 3-4. sz. 172-202. o.; *Balogh István*: A parasztság művelődése a két világháború között. Bp., 1973.; *Szilágyi János*: A magyar szocialista kultúra története 1867-1945. Bp., 1983.

(In: *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban*.
Neveléstörténeti Füzetek 19., OPKM, Budapest, 2002, 7-26. o.)